

О. Ю. Пурло, асп.,

Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ТВОРЧОЇ ЖИТТЕВОЇ ПОЗИЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті викладені результати теоретичного аналізу понять “життєва”, “суб’єктна” і “творча позиція”, подано визначення життєвої творчої (авторської) позиції як компонента особистості, який відображає цілісну систему її ціннісно-смыслових відносин до різних сторін життя: ставлення до творчої реалізації життя, ставлення до людей, що творчо проявляють себе в житті, ставлення до себе як до автора життя, ставлення до життя як до концепції і ставлення до життєтворчої практики.

Ключові слова: життєва позиція, суб’єктна позиція, творча позиція.

Актуальність. Прояв назовні буття особистості можливий при наявності у людини сталої системи цінностей, ідеалів, настанов, які знаходять своє відображення в системі ставлення людини до світу, до людей, до свого місця і призначення у світі. В радянській, а потім і в сучасній російській й українській психології подібну стійку систему відносин, що виявляється в поведінці і вчинках, прийнято називати “позицією” [2; 18; 19; 23].

Як така життєтворча позиція особистості не розглядалася в наукових роботах. У кращому разі, вона виділялася, як одна з багатьох у ряді класифікацій і типологій життєвих, суб’єктних або творчих позицій особистості.

Мета статті полягає у визначенні сутності творчої життєвої позиції особистості як психологічного явища.

Аналіз літератури з проблематики. Тривалий час розробка змісту поняття “життєва позиція” відбувалася в ідеологічному ключі, що до цих пір знаходить своє відображення в дослідженнях. Життєва позиція ототожнюється зі світоглядом і відношенням особистості до виконання громадського (або цивільного) обов’язку [2; 18; 19; 23], редукується до “характеристики режимів діяльності” [8, с. 62], розглядається як “здобута людиною освіта, рівень професіоналізму, соціальне становище” [1, с. 40], тобто фактично прирівнюється до соціального статусу. При цьому творчо-перетворюючому типу особистісної позиції відповідає “організація особистістю життєвого шляху, співвіднесена з сенсом життя і з суспільними тенденціями” [1, с. 37]. Схожа з наведеним думка В. Н. Маркіна, згідно з якою “життєва позиція — це спосіб включення особистості в життєдіяльність суспільства: сукупність поглядів, переконань, соціально значущих, перш за все професійних, умінь і відповідних ним дій особистості” [19, с. 45].

Соціальну спрямованість у визначенні життєвої позиції продовжує С. А. Прядков. Він розкриває суть життєвої позиції як “стійкої, усвідомленої системи поглядів людини на життя як концепцію, на свою діяльність”,

а також “як систему відносин людини до суспільства, до самої себе, обумовлену становищем людини в системі суспільних відносин” [25].

Зрозуміло, що поза соціумом формування життєвої позиції не можливе, але давати їй оцінку характеристику, виводячи на очолюючі позиції критерій відповідності суспільним тенденціям і соціально значущим умінням, уявляється декілька однобоким, а іноді і зовсім позбавленим здорового глузду. Тенденції сучасного суспільства такі, що на перший план виходять норми “подвійних стандартів”, граничний конформізм чи, навпаки, нонконформізм, відсутність толерантності, а деколи і уміння “обійти” законодавство і етичні норми. Дивно було б відносити слідування подібним суспільним тенденціям до прояву високого рівня розвитку життєвої позиції.

Якщо ми говоримо про творчу життєву позицію, то слід зауважити, що неминучість періодів конфронтації між творчою особою і соціумом відзначав Д. А. Леонтьєв. Він вказував, що “звичайний результат творчих дій полягає в порушенні існуючого стану речей в суспільстві незалежно від того, в якій галузі здійснюється творчість, і від того, в якому ступені сам творець це передбачає. Створювати — означає порушувати існуючий стан речей, і суспільство, середовище завжди протидіє такому порушенню, оскільки будь-яка соціальна структура прагне до збереження свого статус-кво” [15, с. 219]. З іншого боку, також не слід перебільшувати і ступінь протидії між творцем і суспільством. Творчість, за умови зрілості особистості, стає “не джерелом проблем, а джерелом сили, сенсу і насолоди” [15, с. 222].

Вказані вище трактування “життєвої позиції” К. А. Абульханової-Славської, В. Н. Маркіна, С. С. Мірошникової і ін. можна віднести до соціологічного підходу, при якому позиція відображає соціальні статус, становище або ролі особистості.

Крім соціологічного, існує психологічний підхід, в якому позиція розуміється як стійкий структурний компонент особистості.

Так, С. Л. Рубінштейн, розкриваючи суть життєвої позиції, писав, що основою її є “світогляд, який визначає реалізацію життєвої позиції, виявляється в діяльності і поведінці відповідно усвідомленим цілям особистості, яка володіє можливістю вибору цілей і засобів їх досягнення, оскільки в них найповніше виявляється активність, індивідуальність і самостійність особистості” [26, с. 361].

Л. І. Божович, розглядаючи внутрішню позицію особистості, визначала її як спрямованість інтересів і прагнень особистості, пов’язаних з потребою в знаходженні свого місця в житті [5].

О. А. Мацкайлова вважає, що позиція — “поняття комплексне, таке, що містить особистісні утворення, які характеризують індивіда як суб’єкт: активність, творча свобода, свідомість і унікальність... а також ціннісні орієнтації людини” [21, с. 52]. Схожу думку висловлює І. Д. Демакова, яка під позицією розуміє спосіб реалізації базових цінностей особистості в певній діяльності [9].

О. Н. Лушнікова в дослідженні, присвяченому формуванню етично-духовної позиції особистості, відзначає, що практично всі дослідники, даючи

своє визначення поняттю “позиція”, пов’язують його з поняттям “відношення” [16]. Так, Б. Г. Ананьев під позицією людини розумів “складну систему відносин особистості (до суспільства в цілому, до спільнот, до яких вона належить, до праці, людей, самій себе), настанов і мотивів, якими вона керується у своїй діяльності” [3, с. 228]. Розглядаючи сутність позиції, О. Н. Лушнікова визначає її як системний об’єкт, структурними елементами якого є: а) потреби, настанови; б) знання; у) переконання; г) готовність діяти; д) дії з досягнення життєвих цілей [16]. При цьому життєва позиція визначається як “внутрішній психологічний аспект соціально зрілої особистості, яка самовизначилася”.

Т. В. Попова розглядала життєву позицію як стійку систему відносин до різних сторін соціальної дійсності, що виявляється у відповідній поведінці і вчинках [24], і виділяла в її структурі такі компоненти: мотиваційний, емоційно-оцінний, діяльнісний, когнітивний і рефлексивний.

Мотиваційний компонент життєвої позиції співвіднесений зі сферою потреб особистості. Спонукаюча функція життєвої позиції визначає характер мотивації індивідуальної поведінки і діяльності. Реалізація функції цілеполагання обумовлює мотивацію поведінки особистості, свідомий відбір мотивів життєвого зростання в системі “світ — людина” і “людина — світ”.

Емоційно-оцінний компонент життєвої позиції співвідноситься зі сферою відчуттів особистості. Всі види емоцій і відчуттів є свого роду умовними орієнтирами у визначенні сенсів вибору поведінки в дискретній ситуації (емоційно-чуттєва функція) і в осмисленні життєвих відносин з навколишнім світом (оцінна функція). У оцінюванні відбивається структура і рівень значущих смислотворчих цінностей людини.

Діяльнісний компонент життєвої позиції виражає її зв’язок зі сферою волі. У діяльності відбивається практичний, предметний характер життєвої позиції особистості, що здійснюється в самодетермінації. Креативна функція життєвої позиції забезпечується в прояві активності людини з творчого перетворення навколишньої дійсності і себе, зі створення “нового життя”.

Когнітивний компонент життєвої позиції співвіднесений зі сферою свідомості, з її пізнавальною і світоглядною функціями.

Рефлексивний компонент відображає інтеграційний характер життєвої позиції як складного утворення, що “пронизує” всі сфери особистості, генералізує всі види і рівні зовнішньої і внутрішньої активності людини. Системоутворюючою функцією життєвої позиції виступає функція смислотворчої саморегуляції. Вона забезпечує цілісність процесу становлення життєвої позиції, самовизначення і самореалізації особистості в житті [24, с. 13–15].

Вивчаючи структуру і специфіку життєвої позиції, О. Л. Кононко визначила її як інтегральну систему, складовими компонентами якої є приватні позиції “Я-в-предметному світі”, “Я-серед людей” і “Я-сам”. Перша об’єктивує рівень розвитку особистості як суб’єкта предметно-практичної діяльності. Друга відображає процес оволодіння особистістю соціальними нормами, рівень саморегуляції етичної активності. Третя фіксує процес

усвідомлення особистістю власного “Я”, здатність цінувати свої переваги. Ступінь розвитку кожної окремої позиції визначає тип життєвої позиції [13].

Інтегративність, цілісність позиції як властивості і характеристики особистості підкреслюються К. В. Карпінським: “Життєва позиція розкривається як сукупність внутрішніх відносин до окремих життєвих обставин і життєвого шляху в цілому” [11, с. 233] і Н. М. Боритко: “Позиція — це найбільш цілісна характеристика людини як особистості і індивідуальності. Якщо особистість — це визначеність позиції людини у відношенні з іншими (у тому числі і в процесі професійної діяльності), то індивідуальність — це визначення власної позиції в житті, сама визначеність усередині самого свого життя...” [6, с. 11]. Аналогічних поглядів дотримується Н. В. Щукіна, згідно з думкою якої, позиція “є інтегративною характеристикою особистості, що відображає активно-виборче, ініціативно-відповідальне, перетворююче відношення” до самої себе і до інших сторін життя [28, с. 8]. Н. В. Щукіна виділяє три структурні компоненти позиції: мотиваційно-ціннісний, когнітивний і регулятивно-діяльнісний. Мотиваційно-ціннісний компонент включає усвідомлений вибір, ставлення до самого себе як до суб’єкта якої-небудь діяльності. Когнітивний компонент включає достатній рівень інтелектуального розвитку особистості, необхідну суму наукових знань про цю діяльність. Регулятивно-діяльнісний компонент відображає поведінка особистості як суб’єкта діяльності.

Розвиває суб’єктний підхід до трактування позиції Ф. І. Блієва, визначаючи її як “стійке комплексне утворення у структурі особистості, що відбивається в суб’єктивному, творчому, ціннісному відношенні до своєї діяльності і якості її виконання, виявляється в прагненні до досягнення її вершин” [4, с. 7].

Структура суб’єктної позиції особистості в дослідженні Ф. І. Блієвої представлена сукупністю таких компонентів, як ціннісні орієнтації, спрямованість на самоудосконалення, творчеськість. Основними критеріями, що визначають ефективність даного процесу, є ціннісне відношення до життєдіяльності, креативність, здібність до саморозвитку, мотивація досягнення успіху та ін.

А. С. Лебедев розглядав особливості прояву суб’єктної позиції в творчій діяльності. Згідно з його думкою, суб’єктна позиція є системним відношенням внутрішніх психічних елементів, що дозволяють людині творчо здійснювати взаємодію одночасно із зовнішнім і внутрішньоособистісним середовищем. Вона відображає авторство, індивідуальність, самостійність особистості, її активно-перетворюючу стратегію в діяльності і в житті [14].

У структурі суб’єктної позиції ним виділяється три компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-творчий і регулятивно-діяльнісний.

Мотиваційно-ціннісний компонент включає здійснення усвідомленого вибору, прагнення до творчої реалізації в житті.

У когнітивно-творчий компонент входять самосвідомість і самопізнання, знання про суть і зміст здійснюваною особистістю діяльності, самостійне творче мислення.

Зміст регулятивно-діяльнісного компонента розкривається через активність, ініціативність, відповідальність, самостійність особистості в постановці цілей, організації творчої діяльності, перевірці її результатів, рефлексію і самоврядування [14].

На думку Р. К. Серьожникової [27], суб'єктна позиція є системою ціннісно-сміслових відносин особистості до соціокультурного оточення, самої себе і своєї діяльності і життя. Структура суб'єктної позиції містить такі компоненти.

Емоційно-сміслова складова, що забезпечує функції саморозуміння і саморозвитку, є основою суб'єктності позиції. Вона визначає морально-етичні представлення людини, пов'язані із способом задоволення її фундаментальних потреб.

Діяльнісно-ціннісна складова, що відповідає за функції самооцінки і саморозвитку, розкриває механізм становлення і розвитку суб'єктної позиції і визначає її світоглядний аспект, пов'язаний з самовизначенням.

Поведінково-нормативна складова, завдяки якій здійснюється самореалізація і самоствердження особистості, розкриває інтенції процесу становлення позиції, її результативний аспект і визначає особистість як суб'єкта певної діяльності або процесу.

П. А. Лютий, не зупиняючись у своєму дослідженні на визначенні і змісті суб'єктної позиції, розкриває її критерії: здійснення усвідомленого вибору при вирішенні будь-яких особистісних завдань; самоорганізація в умовах невизначеності; гнучкість у проектуванні і реалізації міжособистісних стосунків; критичне ставлення до себе, своєї діяльності, соціуму; психологічна стійкість до змін у різних сферах життя; відповідальність за ухвалені рішення в галузі значущої діяльності і саморозвитку; активність у вирішенні особистісних проблем; саморегуляція рефлексії [17, с. 9].

Збіг змісту суб'єктної і життєвої позиції можна відзначити в роботі Н. В. Гафурова і Т. Г. Дулінець [7]. Під суб'єктною позицією людини ними розуміється її внутрішня позиція, заснована на системі відношення людини до світу, інших людей, самої себе, що дозволяє їй свідомо, відповідально і вільно будувати своє життя, здійснювати вчинки і життєві вибори. Суб'єктну позицію людини, згідно з думкою цих авторів, характеризує сукупність системи цілей і цінностей, яка усвідомлено і відповідально реалізовується нею в різних ситуаціях діяльності і взаємин з іншими, а також способів її реалізації. Як відмітні ознаки суб'єктної позиції виділяються: наявність і усвідомлення особистісно-значущих цілей діяльності; володіння засобами і способами діяльності, адекватними цілям; прояв "самості" в різних ситуаціях і взаємодіях з іншими суб'єктами і об'єктами діяльності.

На відміну від численних трактувань життєвої і суб'єктної позиції, термін "творча позиція" розглядався в декількох роботах. Так, згідно з думкою Т. В. Матвеевої, "творча позиція — культурно-історичне явище, що має особистісний і процесуальний психологічні аспекти. Вона припускає наявність здібностей, мотивів, знань і умінь, завдяки яким створюється оригінальний продукт, унікальний твір людської діяльності" [20].

Спроба розкрити психологічний зміст творчої позиції зроблена в роботах Н. А. Козиревої, де вона визначається як “якість особистості, яка виявляється в здатності “створювати” щось суб’єктивно нове і долати стереотипи, що склалися, незалежно від матеріалу і сфери діяльності” [12, с. 81]. Слід зазначити, що виділена Н. А. Козиревою “якість” є атрибутивною характеристикою творчої особистості, а не змістовною характеристикою саме творчої позиції. Наявність даної властивості (якості) може виступати умовою формування і розвитку творчої позиції, але не є її суттю.

Викладення основних результатів дослідження теоретичної проблеми. Як видно з наведеного огляду, дослідження позиції особистості розвивалися від вивчення окремих її складових — світогляду (С. Л. Рубінштейн), спрямованості і потреб (Л. І. Божович), соціального статусу (К. А. Абульханова-Славська), ролі (С. С. Мірошникова) або способу включення в життя суспільства (В. Н. Маркін), окремої якості особистості (Н. А. Козирева) — до комплексного її вивчення як системи відносин (Б. Г. Ананьєв, Ф. І. Блієва, Н. М. Боритко, Н. В. Гафурова і Т. Г. Дулінець, К. В. Карпінський, А. С. Лебедев, О. Н. Лушнікова, О. А. Мацкайлова, Т. В. Попова, Р. К. Серьожникова, Н. В. Щукіна).

Життєва позиція як система відносин означає, згідно з С. С. Жигаліним, інтеграцію домінуючих виборчих відносин людини в якому-небудь істотному для неї питанні. Вона визначає характер переживань особистості, особливості сприйняття дійсності, характер поведінкових реакцій на зовнішні дії [10, с. 7].

Життєва творча позиція виступає певним видом життєвої позиції, а отже, має аналогічну їй формальну структуру. Специфіка життєвої творчої позиції виявляється в змістовних характеристиках її структурних компонентів: ціннісно-сміслового, когнітивно-творчого і діяльнісного.

Так, ціннісно-сміслова складова включає ухвалення особистістю цінностей самоактуалізації і самореалізації, здійснення усвідомленого вибору, визначає її світоглядний аспект, пов’язаний з самовизначенням, прагнення до творчої реалізації в житті.

Когнітивно-творчий компонент включає самосвідомість і самопізнання, рефлексію, знання про суть і зміст здійснюваної особистістю взаємодії з життям в цілому і окремими його сторонами, самостійне творче мислення.

Діяльнісна складова розкривається через активність, ініціативність, відповідальність, самостійність особистості у виборі і постановці цілей, творчій організації діяльності і взаємодії з людьми і світом, а також через способи реалізації цілей.

Висновки. На основі проведеного аналізу понять “життєва”, “суб’єктна” і “творча позиція” можна визначити життєву творчу (авторську) позицію як компонент особистості, який відображає цілісну систему її ціннісно-сміслових відносин до різних сторін життя: відношення до творчої реалізації життя, відношення до людей, що творчо проявляють себе в житті, відношення до себе як до автора життя, відношення до життя як до концепції і відношення до життєтворчої практики.

Література

1. Абулханова К. А., Березина Т. Н. Время личности и время жизни. — СПб.: Алетейя, 2001.
2. Активная жизненная позиция советского человека / Отв. ред. В. С. Никитченко. — Ташкент: Узбекистан, 1985.
3. Ананьев Б. Г. Психология и проблемы человекознания: Избранные психологические труды. — М.; Воронеж, 1996. — С. 196–280.
4. Блиева Ф. И. Формирование профессиональной субъектной позиции у будущих специалистов по физкультуре и спорту: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13. 00. 08 “Теория и методика профессионального образования”. — Майкоп, 2007.
5. Божович Л. И. Проблемы формирования личности. — М.: Институт практической психологии, Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1997.
6. Борытко Н. М., Мацкайлова О. А. Становление субъектной позиции учащегося в гуманитарном пространстве урока: Монография. — Волгоград: Изд-во ВГИПКРО, 2002.
7. Гафурова Н. В., Дулинец Т. Г. Становление субъектной позиции как условие развития одаренности учащихся // Материалы XV краевой научно-практ. конф. с междунар. участием “Космос и одаренность” (10-13 августа 2006 г., г. Железнодорожск). — Железнодорожск: Изд-во филиала Красноярского государственного педагогического университета им. В. П. Астафьева: Электронный ресурс. Режим доступа: http://fkgru.ru/conf_space2006.php
8. Гневашева В. А., Сукталиева Э. В., Терпугова Н. Ф. Становление профессиональной позиции личности // Знание. Понимание. Умение. — 2007. — № 3. — С. 60–63.
9. Демакова И. Д. Личностно-профессиональная позиция педагога как основа гуманизации воспитательной деятельности // Вестник РГНФ. — 2005. — № 3. — С. 186–193.
10. Жигалин С. С. Формирование адекватных родительских позиций как способ коррекции воспитательной практики семьи подростка: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19. 00. 07 “Педагогическая психология”. — Екатеринбург, 2004.
11. Карпинский К. В. Человек как субъект жизни. — Гродно: ГрГУ, 2002.
12. Козырева Н. А. Развитие творческой позиции старших дошкольников в игре с противоречиями // Вопросы психологии. — 2007. — № 2. — С. 80–91.
13. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія”. — К., 2001.
14. Лебедев А. С. Формирование субъектной позиции в творческой деятельности у студентов педколледжа: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования”. — М., 2001.
15. Леонтьев Д. А. Пути развития творчества: личность как определяющий фактор // Воображение и творчество в образовании и профессиональной деятельности. Материалы чтений памяти Л. С. Выготского: Четвертая международная конференция. — М.: РГГУ, 2004. — С. 214–223.
16. Лушникова О. Н. Субъектность духовно-нравственной позиции личности // Материалы Четвертой международной заочно-методической конференции “Проблемы и перспективы развития непрерывного профессионального образования в эпоху социальных реформ” (Саратов, 2007 г.). / О. Н. Лушникова. Интернет-ресурс. Режим доступа: <http://www.sgu.ru/faculties/physical/departments/it-physics/international2007/soderg.php>
17. Люты́й П. А. Акмеологические особенности коррекционно-развивающей работы с кадрами управления: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.13 “Психология развития, акмеология (психологические науки)”. — М., 2007.
18. Маркин В. Н. Жизненная позиция личности. Идеологический и социально-психологический аспекты. — М.: Мысль, 1989.
19. Маркин В. Н. Жизненная позиция личности как психолого-акмеологическая категория и феномен социального самоутверждения // Мир психологии. — 2005. — № 4. — С. 45–50.
20. Матвеева Т. В. Творческая позиция как культурно-историческое явление в процессе формирования профессиональной культуры дизайнеров // Современные наукоемкие технологии [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://rae.ru/snt/pdf/2007/09/2007_09_08.pdf

21. Мацкайлова О. А. Особенности становления субъектной позиции в старшем школьном возрасте // Педагогические проблемы становления субъектности школьника, студента, педагога в системе непрерывного образования. — Волгоград: Изд-во ВГИПКРО, 2003. — Вып. 12. — С. 51-54.
22. Мирошникова С. С. Становление осознанного выбора жизненной позиции подростка в процессе дидактической игры // Интернет-ресурс. Режим доступа: http://borytko.nm.ru/papers/subject6_1/miroshnikova.htm
23. Нравственная жизнь человека. Искания, позиции, поступки / Отв. ред. А. И. Титаренко. — М.: Мысль, 1982.
24. Попова Т. В. Формирование жизненной позиции подростка в деятельности детского общественного объединения: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования". — Саратов, 2008.
25. Прядков С. А. Життєва позиція особистості в аспекті сучасного соціально-філософського осмислення // Мультиверсум. Філософський альманах. — К.: Центр духовної культури, 2004. — № 40. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_40/Pryadko.htm
26. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. — М.: Педагогика, 1973.
27. Сержожникова Р. К. Суб'єктна позиція студента як реалізація його творчого потенціалу // Проблеми освіти. — 2006. — № 43. — С. 31-33.
28. Щукина Н. В. Развитие субъектной позиции будущих офицеров в образовательном процессе военного вуза: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования". — Рязань, 2006.

О. Ю. Пурло, асп.

Институт психологии имени Г. С. Костюка АПН Украины

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ТВОРЧЕСКОЙ ЖИЗНЕННОЙ ПОЗИЦИИ ЛИЧНОСТИ

Резюме

В статье представлен теоретический анализ понятий "жизненная", "субъектная" и "творческая позиция", дано определение жизненной творческой (авторской) позиции как компонента личности, который отражает целостную систему ее ценностно-смысловых отношений к различным сторонам жизни.

Ключевые слова: жизненная позиция, субъектная позиция, творческая позиция.

O. U. Purlo, postgrad. stud.,

Kostuk Psychology Institute of UAPS

CONCEPT AND CENCE OF PERSONAL CREATIVE LIFE POSITION

Summary

In the article the theoretical analysis of concepts "vital", "subject" and "creative position" is presented, determination of vital creative (by an author) position as a component of personality, which reflects the integral system of its valued-meaning attitudes toward the various aspects of life is given.

Key words: vital position, subject position, creative position.

СЕКЦІЯ 6

СУЧАСНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСОБИ РОЗВИТКУ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

